

“JAZA TAYINLAWDA AYIRIM SHET EL MA'MLEKETLARI TA'JIRIYBESI”

Daniyarova Zibiyra Timurovna

*Berdaq atindag'i Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti Yuridika fakulteti
yurisprudenciya qa'nigeligi 3-basqish studenti*

Annotaciya: *Bul maqalada O'zbekstan Respublikasi ha'm ayirim shet el ma'mleketlarinin' jaza tayinlaw sistemasi ko'rip shig'iladi. Sonday-aq dodalawlar na'tiyjesinde, rawajlang'an ma'mleketlerde jaza tayinlaw sistemasi haqqinda pikirler bildiriledi.*

Gilt so'zler: *Jinayat, islew, jaza, jaza tayinlaw, juwapkershilik, tamam bolmag'an jinayat, qatnasiwshiliqta islengen jinayat, bir neshe hu'kim.*

O'zbekstan Respublikasinin' 1994-jil 22-sentyabrde qabil etilgen O'zbekstan Respublikasi Jinayat Kodeksinde Jaza tayinlaw sistemasi ko'rsetiledi. Og'an ko're Jaza to'mendegi ta'rtiplerde tayinlanadi. Yag'niy “Jen'ilrek jaza tayinlaw” (57- statya), “Ayipker o'z qilmisina a'melde pushayman bolg'aninda jaza tayinlaw” (57¹-statya), “Ayibina iqrar bolg'ani haqqinda kelisim du'zilgen jinayatlari boyinsha jaza tayinlaw (57²-statya), “Tamam bolmag'an ha'm qatnasiwshiliqta islengen jinayatlari ushin jaza tayinlaw” (58-statya), “Bir neshe jinayat islegeni ushin jaza tayinlaw” (59-statya), “Bir neshe hu'kim ju'zesinen jaza tayinlaw” (60-statya) dan ibarat.

To'mende jaza tayinlawda ayirim shet el ma'mleketlari Rossiya, Belarus Respublikalari ta'jiriybesin O'zbekstan Respublikasi jaza tayinlaw sistemasi menen salistirmali dodalaw tiykarinda ko'rip shig'amiz.

Joqarida aytip o'tkenimizdey, Rossiya Federaciyasinin' 1996- jil 13-iyun ku'nindegi federal nizamg'a muwapiq kodekstin' 10-babi “Jaza tayinlaw” dep atalip jinayatlardin' ha'r tu'rine o'z aldina jaza tayinlaw ta'rtibi belgilengen. Yag'niy, jen'illestiriwshi jag'daylar bar bolg'aninda (62-statya), jinayat ushin nizamda ko'rsetilgeninenden de jen'ilrek jaza tayinlaw (64-statya), tamam bolmag'an jinayatlari ushin jaza tayinlaw (66-statya), qatnasiwshiliqta islengen jinayatlari ushin jaza tayinlaw (67-statya), recidiv jinayat ushin jaza tayinlaw (68-statya), jinayatlari ja'mi ushin jaza tayinlaw (69-statya), hu'kimler ja'mi ushin jaza tayinlaw (70-statya).

Rossiya Federaciyasi Jinayat kodeksinin' 61-statyasinda Jen'illestiriwshi jag'daylar ko'rsetilgen bolip,

61-statyanin' birinshi bo'liminin' “I” ba'nti “Ayibin moynina aliw, jinayatti a'shkara etiw ha'm tergew qiliwda, jinayattin' basqa qatnasiwshilari tabiwda, a'shkara etiwde, jinayat na'tiyjesinde aling'an mal-mu'lkti izlewge

belsendilik penen ja'rdem bergen bolsa" ha'm "K" ba'nti "Jinayat islengeninen keyin da'rhal ja'birleniwshige medicinaliq ha'm basqa ja'rdem ko'rsetken, jinayat na'tiyjesinde jetkerilgen materialliq ha'mde ruwxiy ziyandi iqtiyarli tu'rde qaplag'an, ja'birleniwshige jetkerilgen ziyandi qaplawg'a qaratilg'an basqa ha'reketlerdi islegen bolsa" kodekstin' 62-statyasina muwapiq jen'ilrek jaza tayinlanadi.

Og'an ko're, kodekstin' 61-statyasi "I" ha'm "K" ba'ntlerinde ko'rsetilgen jen'illestiriwshi jag'daylar bar bolsa ha'm awirlastiriwshi jag'daylar bolmasa jazanin' mu'ddeti ha'm mu'g'dari Kodeks Arnawli bo'liminin' tiyisli statyasinda na'zerde tutilg'an en' awir jazanin' u'shten bir bo'liminen aspawi kerek.

Usi statyanin' u'shinshi bo'limine ko're, eger usi kodeks arnawli bo'liminin' tiyisli statyasinda o'mirlikke erkinen ayiriw jazasi na'zerde tutilg'an bolsa, usi statyanin' birinshi bo'liminin' qag'iydalari qollanilmaydi. Bunda jaza Kodeks Arnawli bo'liminin' tiyisli statyasinin' sankciyasi shen'berinde tayinlanadi.

Jinayattin' maqset ha'm motivleri, ayipkerdin' roli, onin' jinayat islew waqtindag'i ya'ki jinayat islegennen keyingi is-ha'reketleri menen baylanisli ayriqsha jag'daylar ha'm jinayattin' ja'miyetlik qa'wiplilik da'rejesin sezilerli da'rejede kemeyttiretug'in basqa jag'daylar bar bolg'aninda, sonday-aq qatnasiwshiliqta islengen jinayat qatnasiwshisinin' belsendi ja'rdemi menen ushin usi Rossiya Federal Respublikasi Jinayat Kodeksine ko're Kodeks Arnawli bo'liminin' tiyisli statyasinda na'zerde tutilg'an qosimsha jaza tu'rin qollanbastan 64-statyag'a tiykarlanip en' jen'il jazadanda jen'ilrek jaza tayinlaniwi mu'mkin.

Biraq usi statyanin' u'shinshi bo'liminde tiyisli statyada na'zerde tutilg'an jen'il jazadanda jen'ilrek jaza tayinlaw mu'mkin emes bolg'an jinayatlarda belgilep berilgen. Atap aytqanda, kodekstin' 64-statyasi to'mendegi jinayatlardi islegenlikte ayiplaniwshi shaxslar ushin qollanilmaydi, yag'niy;

-Ha'kimiyat yamasa xaliqaraliq sho'lkemler iskerligine ta'sir ko'rsetiw maqsetinde xaliqti qorqitiwshi ha'm o'lim qa'wipin keltirip shig'ariwshi, ko'p mug'darda mu'lkiy ziyani ya'ki basqada awir aqibetlerge alip keletug'in partlatiw, ot qoyiw ha'm usi'an uqsas basqa ha'reketler islegen;

-Girewden azat etiw sha'rti sipatinda ma'mleketti, sho'lkemdi ya'ki puqarani qandayda bir ha'reket islewge ya'ki islemewge ma'jbu'rlew maqsetinde islengen;

-Jinayiy awqam du'ziw ha'm og'an ag'za boliw;

-Terrorislik ha'reketler,

-Ma'mleket basqariw sistemasina qarsi qaratilg'an jinayatlarg'a qarata qollanilmaydi.

Tamamlanbag'an jinayat ushin jaza tayinlaw. Kodekstin' 66-statyasinda tamamlanbag'an jinayat ushin jaza tayinlawda jinayat tamamlanbawina baylanisli jag'daylar esapqa alinadi, jinayatqa tayarliq ko'rgenligi ushin jaza mu'ddeti ya'ki mug'dari tamamlang'an jinayat ushin usi Kodeks Arnawli bo'liminin' tiyisli statyasinda na'zerde tutilg'an en' awir tu'rdegi jazanin' yarimidan aspawi tiyis.

Jinayatqa qastiyarliq ushin jaza mu'ddeti ya'ki mug'dari tamamlang'an jinayat ushin usi Kodeks Arnawli bo'liminin' tiyisli statyasinda na'zerde tutilg'an en' awir jazanin' to'rtten u'sh bo'liminen aspawi kerek.

Jinayatqa tayarliq ko'rgenligi ushin ha'm jinayatqa qastiyarliq'ini ushin o'lim jazasi ha'm o'mirlik qamaq jazasi qollanilmaydi dep ko'rsetiledi.

Qatnashiliqta islengen jinayatlari ushin jaza tayinlawda shaxstin' qatnash da'rejesi, sol qatnashinin' jinayat maqsetine erisilg'idegi a'himiyeti, onin' islengen ya'ki isleniw mu'mkin bolg'an jinayattin' da'rejesi esapqa alinip jaza tayinlanadi.

Recidiv jinayat ushin jaza tayinlawda bolsa, jaza mu'ddeti islengen jinayat ushin na'zerde tutilg'an tiyisli statyanin' sankciyasi shen'berinde en' awir jaza tu'rinin' u'shten bir bo'leginen kem bolmawi kerek dep ko'rsetiledi.

Rossiya Federaciyasi Jinayat Kodeksinin' 69-statyasinin' 2-bo'liminde Jinayatlari ja'mi boyinsha jaza tayinlag'anda "Eger jinayatlari ja'mi tu'rinde islengen jinayatlari onsha awir bolmag'an ya'ki ja'miyetlik qa'wiplilik da'rejesi u'lken bolmag'an jinayatlari bolsa, ya'ki awir ya'ki og'ada awir jinayatlari'ga tayarliq ko'rilgen bolsa, ya'ki awir ha'm og'ada awir jinayatlari'ga qastiyarliq etilgen bolsa jen'ilrek jazani awirrag'ini menen qaplaw, toliq yamasa bir bo'legin qosiw joli menen u'zil-kesil jaza tayinlanadi. Bunda tayinlang'an u'zil-kesil jazanin' mu'ddeti ha'm mug'dari jinayatlari ja'mine kiriwshi islengen jinayatlardin' en' awiri ushin belgilengen maksimal mu'ddetlardin' yarimidan artiq boliwi mu'mkin emes".

Joqaridag'ilardan ko'riwimiz mu'mkin, Rossiya Federaciyasi jinayat nizamshilig'inda jaza tayinlawda u'zil-kesil jaza mu'ddeti ha'm mug'darina sheklew qoyilip atir.

Bul jag'day insaniylik ha'm jinaiy jazalardi liberallastiriw siyasatinin' mazmunina tuwra keledi ha'm sol ta'replerin inabatqa alip usi normalardi milliy nizamshilig'imizg'a engiziw ma'selelerin ko'rip shig'iw maqsetke muwapiq bolar edi.

1992-jildin' 2-iyunninda qabil etilgen Belarus Respublikasi Jinayat Kodeksinin' 10-babi "Jaza tayinlaw" dep atalip, jinayatlardin' ha'r tu'rine o'z

aldina jaza tayinlaw ta'rtibi belgilengen. Og'an ko're, Recidiv jinayatlari ushin jaza tayinlaw (65-statya), qatnashivshiliqta islangen jinayatlari ushin jaza tayinlaw (66-statya), tamamlanbag'an jinayatlari ushin jaza tayinlaw (67-statya), jen'illestirivshi jag'daylar bar bolg'aninda jaza tayinlaw (69-statya), birqansha jinayat islegeni ushin jaza tayinlaw (71-statya), jinayatlari ja'mi ushin jaza tayinlaw (72-statya) tu'rinde beriledi.

Belarus Respublikasini' jaza tayinlaw sistemasinda tiykarinan birqansha jinayat islegeni ushin jaza tayinlaw normalari biraz o'zgeshelikke iye bolg'anlig'i sebepli, 71-statyasina ko'birek toqtalip o'temiz.

Belarus Respublikasi jinayat Kodeksini' 71-statyasina muvapiq, "eger Kodeks Arnavli bo'limini' tu'rli statyalarinda na'zerde tutilg'an bir tu'rdegi jinayatlari ta'kirar islense ya'ki birinshi jag'dayda tamamlang'an jinayat, ekinshi jag'dayda tamamlanbag'an jinayat islense, ya'ki birinshi jag'dayda orinlawshi, basqa jag'dayda bolsa qatnashivshi sipatinda bolsa ha'r bir jinayati o'z aldina bahalanadi. Bul jag'dayda ha'r bir jinayat ushin o'z aldina jaza tayinlanadi ha'm jen'ilrek jazani awiri menen qaplaw arqali u'zil-kesil jaza tayinlanadi.

Sunday-aq bul bo'limde jinayatlari ja'mi ushinda jaza tayinlaw ta'rtibi ko'rsetiledi. Usi kodekstin' 72-statyasina ko're, jinayatlari ja'mi ushin jaza tayinlawda sud ha'rbir jinayat ushin o'z aldina tiykarg'li ha'm qosimsha jazalardi tayinlap, jen'ilrek jazani awirrag'i menen qaplaw arqali jaza u'zil-kesil tayinlanadi.

Egerde jinayatlari ja'mi boyinsha og'an bir awir jinayat kirgen bolsa, onda Belarus Respublikasi Jinayat kodeksi 72-statyasi 3-bo'limine muvapiq, u'zil-kesil jaza jazalardin' bir bo'legi ya'ki toliq qosiw joli menen tayinlanadi. Bunda erkinen ayiriv jazasi 20 jildan aspawi kerek dep ko'rsetiledi.

Rossiya Federaciyasi ha'm Belarus Respublikasi siyaqli ma'mleketler jinayat kodekslerini' jaza tayinlawdag'li o'zine ta'n qa'siyetleri sonnan ibarat, olarda recidiv jinayatlari ushin jaza tayinlawdin' o'z aldina qag'iydalari ko'rsetiledi. Tiykarinan Belarus Respublikasi Jinayat Kodeksini' 65-statyasinda recidiv jinayat islangende jaza tayinlaw qag'iydalari belgilengen bolip, og'an ko're recidiv jinayat ushin usi jinayat ushin belgilengen awirraq jaza mug'darinin' yarimidan, qa'wipli recidiv ushin u'shten eki bo'liminen, og'ada qa'wipli recidiv jinayat ushin to'rtten u'sh bo'liminen kem bolmawi kerek.

Joqaridag'i dodalawlardan ko'riwimiz mu'mkin, rawajlang'an ma'mleketlerde gi siyaqli O'zbekstan Respublikasi Jinayat nizamshilig'inda da recidiv jinayat ushin jaza tayinlawdin' o'z aldina qag'iydalari belgilense maqsetke muvapiq bolar edi.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR:

O'zbekstan Respublikasinin' Jinayat Kodeksi;
Rossiya Federativlik Respublikasinin' Jinayat Kodeksi;
Belarus Respublikasinin' Jinayat Kodeksi;
Internet mag'liwmatlari.